Paul K. Hatt, Albert J. Reiss, Jr. “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.27-36.

Kentsel Yerleşimlerin Tarihi*

Paul K. Hatt, Albert J. Reiss, Jr.

Her kentin kendi tarihi olmasına karşın, insanlığın tarihi büyük ölçüde kentlerin ve kentsel yaşamın tarihi olarak yazılabilir. Kent, tarihsel sürece pek çok yeni öğe getirmiştir. İnsanlık, burada, tarımsal olmayan işgücü ile yeni bir yaşam biçimi yarattı. Kentlerin kökeni, büyümesi ve yayılıp gelişmesi, tarihsel dönemlerle birlikte tanımlanıp açıklanmıştır. Bu tarihsel tanımlar akademisyenleri genellikle şu soruları yanıtlamaya yöneltmiştir: Kent ne zaman, nerede ve hangi koşullar altında ortaya çıktı? Kentin tarihsel gelişimi nasıldır; bir bölgenin ya da bir dönemin tarihine katkısı nedir? Kentin ortaya çıkışı ve gelişimi ile bağlantılı olarak insanlık tarihinde evrimsel ya da periyodik bir gelişme var mıdır?

Birkaç nedenden ötürü kentlerin ortaya çıkışını ve gelişmesini kesin bir biçimde ortaya koymak güçtür. İlk olarak, antik kentler üzerine bulguların çoğu arkeolojiktir ve bunların büyük bir bölümü de eksiktir. Bunun da ötesinde, bütün tarihsel dönemlerdeki, bütün ülkelerdeki kentler eşit bir biçimde incelenmiş değildir. Örneğin, Doğu’nun kentleri üzerine bilinenler, Batı Uygarlığı’nın antik kentlerininkine göre daha azdır. Eski kentlerin yalnızca, Nil üzerindeki Memphis ve Thebes ya da Mezopotamya bölgesindeki Babil, Sümer ve Ur gibi kentler olduğunu düşünme yönünde bir eğilim var olsa da, bilinen en eski kentlerin bir bölümü Hindistan ve Çin’dedir. Son olarak, eski çağlarda kent öncesi ve kentsel döneme ilişkin yazılı belge bulunmaması, bu dönemlerin kentsel yaşamına ilişkin bilgilerin büyük bölümünün zorunlu olarak çıkarsama yoluyla ortaya konulmasını gerektirmiştir. Bu yüzden, antik kentlerin daha sonraki dönemlerin kentleriyle karşılaştırılması, gerçeği yalnızca kaba bir biçimde yansıtacak, bunların tam ve doğru bir biçimde betimlenmeleri ise olanaklı olmayacaktır.

Eski çağlarda kentlerin var olabilmesi için gerekli ön koşul, kentin, geniş ölçüde bağımlı bir topluluğun ortaya çıkmasına olanak tanımasıdır -en azından yiyecek gereksinmesi dolayısıyla bir artbölgeye (hinterlanda) bağımlı bir topluluğun. Nüfusun kentte yoğunlaşması için buluşlar ve teknoloji gerekmektedir; bu yüzden kentlerin ortaya çıkışından önce bulunan tekerlek ve dingil, pulluk, metalurji, toprağın işlenmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi öğelerin tümü, bu tür

* Paul K. Hatt ve Albert J. Reiss, Jr. (Der.), “The History of Urban Settlement”, Cities and Society içinde, The Free Press, Glenceo, Illionis, 1957, s. 175-179. . “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, 1957 yılında yayımlanan Cities and Society (Kentler ve Toplum) adlı kitabın ilgili bölümünün giriş yazısı olmasından dolayı, elinizdeki kitabın içinde yer almayan kimi makalelere de göndermede bulunmaktadır. Olası bir yanlış anlamanın önüne geçmek için, “bu bölümdeki makaleler”, “bu kitabın önceki bölümü” gibi deyişlerin, yazının alındığı Cities and Society adlı kitaptaki diğer yazılara göndermede bulunduğunu belirtmekte yarar görüyoruz.(ç.n.)

Paul K. Hatt, Albert J. Reiss, Jr. “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.27-36.

yerleşmelerin yoğunlaşması için gereken ön koşullar olarak görünmektedir. Kuşkusuz, bir kere kurulduktan sonra kentler, daha büyük nüfus toplanmasına olanak tanıyan buluşların ve teknolojinin temel kaynağı oldular.

Kentlerin tarihte ilk olarak ortaya çıktığı dönemi saptamak güçtür. Kentlerin ilk olarak MÖ 6000 yıllarında belirmeye, MÖ 4000 dolaylarında da tam olarak kendisini göstermeye başladığı söylenebilir. Bu ilk kentler doğal olarak küçüktü; belki de yerleşik köy ve kasabalardan çok az farklılık gösteriyordu. Bu kentlerin boyutlarının küçük olmasının görünür nedeni, tarımın veriminin düşük, uzun mesafeli ulaşımın maliyetinin de fazla olmasıydı. Tarımda verimlilik artışının daha çok nüfusun bir arada toplanmasına olanak tanıması, demir alanındaki metalurjik buluşların, tarımsal makine teknolojisinin ve bu alandaki gelişmelere bağımlı olan ulaştırma teknolojisinin ilerlemesini gerekli kılmıştır.

Eski çağların küçük kentlerinin çoğu yıkıma uğradı; genellikle kentsel uygarlık olarak kültürleri de geriledi. Bu durum Yunan ve Roma’da, geniş ölçüde, artbölgesi ile arasındaki büyük bir ticaret sistemine ve siyasal egemenliğe dayanan, daha sonraki dönemlerin kentleri için de geçerlidir. Bu kentlerin düşüşünün çok sayıda karmaşık nedeni bulunmaktadır; değişik nitelikteki bu etmenler şöyle sıralanabilir: Kentlerin, daha az kentlileşmişlerce fethedilmesi, bunun yanında kentlerin kendilerini savunacak bir sistem geliştirmede başarısızlığa uğramaları; artbölgeleriyle daha çok bütünleşmelerini sağlayacak üretken bir ekonomik sistem kuramamaları; vergileme gibi belirli kentsel-siyasal-ekonomik sorunları çözmede güçlüklerle karşılaşmaları.

Batı Avrupa’da, ortaçağda kentlerin ikinci temel gelişimi, verimliliğe bağlı hale gelen bir toplumda, üretimde işlevsel olarak uzmanlaşan kentlerin gelişimi olarak yaşandı. Bu durum, kentlerin ticaret ve ulaştırmadan daha çok ekonomik etkinliklerde uzmanlaşmaya başladıkları anlamına gelmektedir. Sanayi ve ticaret ortaçağda pek çok kentin temel işlevi oldu ve Pirenne’in belirttiği gibi ortaçağ burjuvazisinin ve zanaatkârlar için lonca sisteminin ortaya çıkmasını sağladı. Kent bir atölye haline gelmişti.

Modern dönem, çok sayıda üretken ve hizmet sunan kentlerin varlığından çok, toplumun tümünün oldukça hızlı bir kentleşme ile karşı karşıya kalması ve nüfusun çoğunun kentlerde yaşaması olgularıyla nitelendirilir. Bu toplumlarda, kırsal ve kentsel yerleşim yerlerinde yaşayanlar arasındaki farklılıkların azalma eğiliminde olduğunu görüyoruz. Cemaat yaşantısı, daha çok yerleşmelerinin boyutu ve yoğunluğu açısından farklılaştırmalar yaratır. Modern dünyadaki kentler, ekonomilerine göre, yüksek derecede uzmanlaşmış ya da çeşitlenmiştir. Daha önceki üretici kentlerin tersine, modern kentler özellikle türlü hizmetleri sunmak üzere, daha çok kendi nüfusları için üretimde bulunurlar. Gelişmiş ve kentleşmiş bir toplumda, kentteki ekonomik etkinliklerin yarısından fazlası yalnızca kentin fiziksel yapısını, nüfusunu ve kurumlarını sürdürmek üzere gerçekleştirilir.

Kentler büyük bir toplumun ayrılmaz parçasıdır. Bir toplumda kentlerin sayısı, yayılımı ve işlevleri, kültürünün karmaşıklığına ve kültürel değişikliklerden etkilenme derecesine göre farklılık gösterir. Kentin gördüğü işlevlerin, bir ölçüde kültürünün yapısına, karmaşıklığına ve bu yüzden de içinde bulunulan tarihsel döneme göre değiştiği biliniyor. Örneğin, yağmacı, savunmacı, oturmaya elverişli, ticari, yönetsel ya da sanayi kentleri vardır. İşlevsel bir bakış açısıyla, kentin, yağmaya dayanan yerleşmiş bir topluluktan, modern, yayılmış, çok işlevli üretken bir topluma doğru geliştiğini görebiliriz. Bu değişim, kentin, temel olarak bir yerleşim yerinden bir atölyeye dönüşmesini de içerir. İş ya da ticaret kentinin ortaya çıkması ara bir işlevsel tipi göstermektedir. Tarihsel dönemlerin kentlerini iki yardımcı işlevin nitelediği söylenebilir: Sanat, bilim, büyü ve din gibi kimi maddi olmayan kültürel kazanımların birikim yeri olarak kent ve kilisenin ya da devletin yönetim merkezi olarak kent.

Sosyologlar yalnızca kentlerin kendi tarihleriyle ilgilenmezler. Kentlerin ortaya çıkışını ve gelişimini de ele alarak tarihsel açıdan betimlenmelerine duyulan sosyolojik ilgi, bu çabaların aşağıdaki türde soruları çözümlemeye katkıda bulunmalarından kaynaklanmaktadır: Kentlerin, farklı yapıdaki toplumlara hizmet eden işlevleri nelerdir? Ekonomik gelişmede, inançların ve ritüellerin sekülerleşmesinde, toplumsal katmanlaşma sistemi gibi yapısal ilişkiler üzerine etkide bulunmasında görülebileceği gibi, kentlerin toplumsal ve kültürel değişikliklere katkısı nedir? Bu özel ilginin yanıt aradığı sorular şöyle sıralanabilir: Kentler, feodal dönemde, feodal toplumun yapısıyla ne türde ilişkiler kurdular? Sanayi kentleri feodal toplumun yapısını nasıl değiştirdi? Kentleşmenin, bir

Paul K. Hatt, Albert J. Reiss, Jr. "Kentsel Yerleşimlerin Tarihi", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.27-36.

bölgenin ya da alanın ekolojik yapısına etkileri nelerdir? Kentler, bir toplumun genel olarak kültürünü ya da uygarlığını nasıl etkiler? Kısaca belirtmek gerekirse, kentlerin tarihsel boyutu üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar, yalnızca kentlerin ve uygarlıklarının doğuşunun ve yayılmasının kültürlerde ve toplumlarda ne yönde değişiklikler getirdiği konusunda ve kent olgusunun kendisi üzerinde genelleştirmeler yapmamıza olanak tanımaz, aynı zamanda, sosyologların, varsayımlarını değişik ülkelerde ve farklı tarihsel dönemlerde sınamaları için gereken uygun ortamı da sağlamış olur. Türlü örnekler sosyologların kentler üzerine tarihsel verileri nasıl kullandığını anlamamıza yardımcı olabilir. Davis ve Golden gibi sosyologlar, "kentleşme, ekonomik gelişmeye nasıl katkıda bulunabilir?" türünden sorular da sorabilir.[1] Ekonomik gelişme yaşayan ülkeler hakkında elde edilen tarihsel veriler, kentleşmenin ekonomik üretimin ve tüketimin biçiminde ve miktarında değişiklik yapıp yapmadığını görmek için kullanılabilir. Ya da tarihsel veriler, tarihsel dönemlere göre ilişkilerde herhangi bir değişiklik olup olmadığını öğrenmek için, farklı tarihsel dönemlerde gözlenen ortak ilişkileri incelemede kullanılabilir. Sosyologlar, tarihsel verileri, Sjoberg'in bu bölümde yaptığı gibi, kentlerde bulunan toplumsal örgütlenme biçimlerini anlatmak üzere yönelttiği bir dizi soruya yanıt aramak üzere de ele alabilir.[2] Söz konusu veriler, Sjoberg'in öne sürdüğü gibi sanayi öncesi kentinin toplumsal örgütlenmesi ile sanayi kentinin toplumsal örgütlenmesi arasında önemli farklılıklar olduğunu ortaya koyabilir. Bu durum, kentlere özgü olduğu düşünülen pek çok olgunun aslında yalnızca kentleşmiş sanayileşmiş yerlere özgü olduğunu da gösterir.

Bu bölümdeki makaleler[*] yalnızca, ilk bilinen kentlerden başlayıp günümüz kentlerine değin türlü betimlemeler yapmak ya da kentlerin tarihsel dönemler içindeki işlevlerini açıklayarak tarihte kentlerin genel görünümünü özet bir biçimde vermek üzere seçilmedi. Kuşkusuz, bu yazılar bir ölçüde yukarıdaki amaçlara hizmet edebilir. Ancak makaleler temel olarak, kent olgusu hakkında, tarihsel değişiklikler açısından toplumbilimsel genellemeler yapmak üzere seçilmiştir. Sjoberg'in sanayi öncesi kenti hakkındaki yazısı, daha önce de belirtildiği gibi, kimilerinin tüm kentler için geçerli olduğunu düşündüğü bazı yapısal öğelerin, sanayi kenti ile karşılaştırıldığında, sanayi öncesi kentine göre, önemli farklılıklar gösterdiğini öne sürmektedir. Yazı, sanayi öncesi kentindeki mekân türleri, ekonomik üretim biçimleri, işbölümü, toplumsal konum, akrabalık ilişkileri, inanç sistemleri ve toplumsal denetim üzerinde tarihsel karşılaştırmalar yapmakta ve kentlerin iki ayrı tarihsel dönemde birbirinden nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır. Turner, kentleşmenin, diğer şeyler yanında, kentsel toplumun durumunu nasıl etkilediğini çözümlemektedir.[3] Turner'ın ilgisi temel olarak, kültürel değişimin özel biçimlerinin başladığı ve odaklandığı yer olan sanayi kentine yönelmiştir; özellikle de sanayi kentinin yerelliğine, geleneklerine, davranışsal tekbiçimliliğine, bireyselliğine ve mülkiyet hakkına.

Kentlerin hızla büyümesinin, sanayi devrimi ve onunla birlikte gelen teknolojik değişikliklerle nüfusun kentlileşmesinin, kentlerin mekânsal ve maddi yapılarında derin etkileri olmuştu. Sonuç, kentleşmiş toplumun baskın yerleşme biçimi olan metropoliten kentti. Metropoliten alanlar, her biri kendi etkinliklerinde ve kurumlarında az çok uzmanlaşmış birden çok merkezin ve yerleşim yerinin bulunduğu yerlerdir. McKenzie, bu olgudan, çok sayıda merkez ve yerleşim yeri arasındaki alansal işbölümü olarak söz eder.[4] Bir bakıma herhangi bir bağımlı topluluk -diğer topluluklarla insan, mal, hizmet ve düşünce alışverişine giren bir topluluk- bir alansal işbölümü içinde yer alır. Metropoliten topluluk yine de, geniş bir nüfus yoğunluğunu barındıran, yalnızca modern ulaştırma ve iletişim

---

1 Kinsley Davis, Hilda Hertz Golden, "Urbanization and the Development of Pre-Industrial Areas", Paul K. Hatt ve Albert J. Reiss, Jr. (Der.), Cities and Society, The Free Press, Glenceo, Illionis, 1957, s. 120-140.

2 Gideon Sjoberg, "Preindustrial City", Paul K. Hatt ve Albert J. Reiss, Jr. (Der.), Cities and Society, The Free Press, Glenceo, Illionis, 1957, s. 179-188.

* Bu makale, Cities and Society adlı kitabın "Kentsel Yerleşimlerin Tarihi" bölümünün giriş yazısıdır; metin boyunca göndermede bulunulan yerlerde Cities and Society'den söz edilmektedir. Bundan dolayı, anılan ad ya da konuların dipnotla gösterilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür (ç.n.).

3 Ralph E. Turner, "The Industrial City: Center of Cultural Change", Paul K. Hatt ve Albert J. Reiss, Jr. (Der.), Cities and Society, The Free Press, Glenceo, Illionis, 1957, s. 189-200.

4 R. D. McKenzie, "The Rise of Metropolitan Communities", Paul K. Hatt ve Albert J. Reiss, Jr. (Der.), Cities and Society, The Free Press, Glenceo, Illionis, 1957, s. 201-213.

teknolojisinin yardımı ile kurulabilen karmaşık topluluklar arası ilişkiler ağına bağımlı bir topluluktur. McKenzie’nin bu bölümdeki ampirik çalışması, özellikle bu merkezlerdeki nüfus yoğunluğuna ve toplumlar üzerindeki baskın etkilerine odaklanarak metropoliten toplumun ortaya çıkışını göstermektedir.

Kentleşmenin nüfusun tümü üzerinde çok sayıda etkisi bulunmaktadır. Kentleşme süreci, yalnızca çok sayıda insanı büyük kentlerde yaşamaya çekmekle kalmamış, etkisi kırsal alanlara ve köy topluluklarına kadar yayılmıştır. İki nedenden ötürü çekim güçlerini tam olarak belirlemenin olanaklı olmamasına karşın bu etkiler, kırsal ve kentsel yerleşim yerleri arasındaki farklılıkları azaltmıştır. İlk olarak kırsal bölgelerden kentlere olan büyük göç, kentlerin kuramsal açıdan, böyle bir ilişki olmaksızın yaratacağı etkileri azaltma eğilimindedir. İkinci olarak, kırsal ya da kentsel yerleşim yerlerinde yaşayanların davranışları üzerindeki kimi etkiler -örneğin teknolojinin etkisi- kentin kendisinden değil, daha çok, bir dereceye kadar, genel kültürel çerçeveden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Birleşik Devletler’de hızlı iletişim ve ulaştırma araçlarının kitlelere ulaşması ile birlikte gelen yüksek yaşam standardı, etkilerini bir dereceye kadar Amerikan toplumunun kentleşme düzeyinden bağımsız olarak duyumsatmıştır. Çünkü, bu gelişmeler kırsal ve kentsel yerleşmeler arasındaki devingenliği artırmıştır. Firey, Loomis ve Beegle, kırsal alanların zaman-maliyet açısından kent merkezlerine erişilebilirlikleri oranına göre kültürel açıdan kentleştikleri biçimindeki önermeyi geliştirerek, karayollarının, kentsel ve kırsal yaşam biçimlerinin kaynaşması üzerindeki etkilerini incelemişlerdir.[5] Zaman-maliyet açısından erişilebilirlik, karayollarının bir işlevi olduğundan, karayollarının kentsel değerlerin ve uygulamaların yayılımı üzerinde bir etkide bulunduğu açık olarak görülmektedir. Erişilebilirliğin artışının karşılaştırmalı sonuçları -kent üzerinde kırın etkileri- toplumbilimcilerin fazla ilgilendikleri bir konu olmadı; bu bölümde de incelenmeye alınmadı.

Bu kitabın önceki bölümü, yeryüzünde 1800’lerden bu yana, kentleşmeye doğru hızlı bir eğilimin olduğunu göstermektedir. Kentsel ve kırsal yaşam biçimlerinin iç içe geçmeleriyle birlikte bu eğilimin süreceği beklenmektedir. Günümüzde bu birleşme süreci, düşük düzeyde kentleşmenin görüldüğü ülkelerde daha büyük bir hızla gerçekleşmektedir. Bir ülkenin ya da dünyanın, “tam anlamda kentleşmesinin” -bir başka anlatımla, kentleşmenin en yüksek oranına erişmesinin- toplum yapısı üzerinde ne tür etkilerde bulunacağı bir varsayım konusu olabilir; ancak tam olarak kentleşmenin, bu yapıyı zorunlu olarak, derin bir biçimde etkileyeceği açıktır. Bu, kentsel ve kırsal yerleşim yerleri arasındaki birleşmenin, mutlaka geçmişte olduğu gibi gerçekleşeceği anlamına gelmez. Modern teknoloji ve iletişim araçları, Vance ve Smith’in daha önceki bölümde belirttikleri gibi, değişik mekân biçimlerini olanaklı kılabildiğinden, kuramsal açıdan bu durum oldukça farklı bir biçimde ortaya çıkabilir.[6] Son olarak, ABD nüfusunun gelecek 100 yılda iki katına çıkacağı gerçeği, Birleşik Devletler’de kırsal-kentsel yerleşim kalıplarının bugünkünden oldukça farklı bir biçim kazanacağını göstermektedir. Yerleşim yerlerinin daha yoğun olmaları ya da dağınıklık göstermeleri durumlarının her ikisi de gerçekleşebilir; ancak ikinci model daha olanaklı görünüyor.

---

[5] Walter Firey, Charles P. Loomis, Allan Beegle, “The Fusion of Urban and Rural”, Paul K. Hatt ve Albert J. Reiss, Jr. (Der.), Cities and Society, The Free Press, Glenceo, Illionis, 1957, s. 214-222.

[6] Rupert B. Vance, Sara Smith, “Metropolitan Dominance and Integration”, Paul K. Hatt ve Albert J. Reiss, Jr. (Der.), Cities and Society, The Free Press, Glenceo, Illionis, 1957, s. 103-199.